

Prvouka a příprava učitelů 1. stupně ZŠ na její výuku

Bohumíra Fabiánková

V současné době vystupuje do popředí otázka reformy našeho školství. Má-li škola pomáhat obnově demokratické společnosti, musí vychovávat v duchu humanity, tvořivosti a dalších všelidských hodnot. Směrodatným výsledkem práce učitele nejsou žákovy známky, ale jeho dobrá orientace ve světě, morální, intelektuální a kulturní vyspělost, touha po dalším sebevzdělání a snaha o sebevýchovu.

Předmětem, který má mimořádné vzdělávací a výchovné hodnoty, je prvouka. Seznamuje žáky se základními pravdami o přírodě, společnosti a člověku. Důležitou roli hraje při rozvíjení mravního a vlasteneckého citění, estetického a ekologického vztahu ke skutečnosti a dává prostor pro rozvíjení samostatnosti a tvořivosti žáků. Záleží ovšem na učiteli, jak dovede těchto možností prvouku využít ve své výchovně vzdělávací práci.

Ideologizace, kterou bylo v předchozích letech postiženo celé naše školství, se v předmětu prvouka neprojevovalo tak silně, jak tomu bylo v některých jiných vyučovacích předmětech ve vyšších ročnících školy. Podle výzkumu, který jsme provedli v letech 1985–1989, však nebyla prvouka u žáků příliš oblíbena. Hlavní příčinu tohoto stavu vidíme v nedostatečném uplatňování humanitní orientace. Ve výuce často převládal jednostranný objektivismus, seznamování se světem, který dítě obklopuje, bez zdůrazňování vztahu člověka k tomuto světu. V důsledku toho žákům unikaly souvislosti a smysl osvojovaného učiva.

Po 17. 11. 1989 byly uvolněny dosud svázané ruce učitelů a byla dána možnost maximálně samostatně a tvořivým způsobem přistupovat k výuce. Mnozí naši učitelé však nejsou připraveni na nový způsob práce. Z tohoto důvodu je nutno věnovat v první řadě zvýšenou pozornost přípravě budoucích učitelů na pedagogické fakultě, neboť chceme-li dostat celé naše školství na vyšší úroveň, musíme svěřovat výchovu našich žáků jen všestranně kvalitnímu učiteli.

Základem všech nových pedagogických projektů se musí stát orientace na všelidské hodnoty a rozvoj tvůrčího potenciálu každého člověka. Při vytváření nové koncepce předmětu prvouka je třeba vycházet z toho, že prostřednictvím prvouky se žáci mají naučit porozumět přírodě, sobě i druhým lidem a řešit různé problémy a konflikty. Musí pochopit, že všichni lidé jsou na sobě závislí a celá společnost je zase v úzkém vztahu k přírodnímu prostředí.

Vzdělávací a výchovné hodnoty prvouky jsou na 1. stupni základní školy v tomto směru nezastupitelné. Obsah předmětu, metody i formy prá-

ce používané ve výuce dávají velké možnosti pro rozvoj vědní, činnostní i osobnostní složky žáků. Regionální princip, na kterém je učivo koncipováno, umožňuje nenásilné formování vlasteneckého citění. Prvouka má velký význam i pro výuku v ostatních vyučovacích předmětech. Vyjdeme-li z Komenského realismu, věc sama je primárním předmětem studia. Nejdříve se děti musí naučit věcem, pak teprve slovům. Pro jazykový i myšlenkový rozvoj dítěte je důležité, aby nejdříve rozumělo věci, které se slovní vyjádření týká. Pak teprve může chápat význam slov a čísel. Jedině na základě konkrétních věcí a znalostí jejich vztahů a souvislostí se může dojít k abstrakci. Z toho vyplývá, že bez znalostí získaných v prvouce by se žák jen těžko naučil i triviu.

V centru naší pozornosti je zkvalitnění přípravy studentů na výuku předmětu prvouka. Abychom mohli zodpovědně řešit otázku, co musí studenti, budoucí učitelé znát, museli jsme v první řadě provést rozbor obsahu předmětu prvouka. Provedli jsme historickou a srovnávací analýzu osnov, příruček a učebnic předmětu prvouka od 19. století po současnost i srovnání s osnovami zahraničními. Závěry, ke kterým jsme dospěli, jsou následující.

Při hledání nové koncepce předmětu se nemusíme obracet pouze na zahraniční vzory, ale můžeme vycházet z bohaté tradice našeho školství, zvláště z 20. a 30. let 20. století.

Konkrétní obsah předmětu je podmíněn skutečností, že člověk si vždy vytváří vztah k přírodě, společnosti a k sobě samému. Podle těchto kritérií můžeme učivo prvouky rozčlenit do tří následujících okruhů:

1. příroda (živá a neživá),
2. společnost (rodina, širší společnost, práce a technika),
3. člověk (jeho zdraví, stavba těla, funkce orgánů, závislost člověka na přírodě a ostatních lidech, jeho vztah k sobě samému a celému prostředí).

Je samozřejmě možné najít i další kritéria pro členění prvoučného vyučování do různých tematických okruhů. Podle toho, zda jde o učivo žákům blízké či vzdálenější, můžeme vytyčit okruhy domov, obec, region. V žádném případě by se nemělo zapomínat ani na vztah minulost, přítomnost a budoucnost. V prvouce není sice žádoucí, aby se zvláště vyčleňovala dějepisná složka, ale je třeba všechny poznatky uvádět do historických souvislostí a též je zaměřovat do budoucnosti. Základním kritériem pro členění učiva však zůstává vztah jedince ke společnosti, k přírodě a k sobě samému.

Ve výuce je třeba uplatňovat mezipředmětové vztahy. Pokud je to možné z hlediska charakteru učiva, bylo by vhodné vytvářet integrované bloky jednotlivých témat s ostatními vyučovacími předměty. Zabýváme-li se koncepcí

předmětu prvouka, musíme si ujasnit cíle, kterých má být prostřednictvím tohoto vyučovacího předmětu dosaženo. Je třeba vyřešit tři okruhy otázek:

- a) co by měl žák znát z teorie,
- b) co by měl prakticky umět,
- c) jaký by měl být.

Cíle předmětu se nám pak rozdělí do tří základních složek.

1. Teoretické vzdělávání (oblast vědní).
2. Praktické vzdělávání (oblast činnostní).
3. Výchova k hodnotám (oblast osobnostní).

V rámci jednotlivých okruhů učiva (příroda, společnost a člověk) jde vždy o plnění úkolů složky vědní, činnostní a osobnostní.

Historicko-srovnávací analýzu jsme doplnili empirickým výzkumem na školách. V rámci Jihomoravského kraje bylo hospitováno ve 360 vyučovacích hodinách prvouky a byl proveden rozhovor se 185 učiteli 1. stupně ZŠ. Šlo nám o zjištění úrovně výuky prvouky a názorů učitelů. Výsledky empirického výzkumu jsou následující.

Při výuce se vyskytly nedostatky ve znalostech učitelů. Ve 360 vyučovacích hodinách jsme zaznamenali 58 chybných údajů, a to nejčastěji v přírodovědných znalostech. Ve 107 případech šlo o údaje neúplné a ve 30 případech šlo u učitele o neznalost místa působení.

Jako vyučovací forma převládá vyučovací hodina ve třídě. Práce ve dvojicích byla použita v 17, 2%, práce ve skupinách ve 20, 3% sledovaných hodin. Formou vycházky bylo provedeno 54, tj. 15, 0% vyučovacích hodin.

Co se týká vyučovacích metod, převládaly výrazně metody slovní nad metodami praktických prací. Ve všech vyučovacích hodinách byla uplatněna metoda rozhovoru, ale skutečně objevený, heuristický rozhovor se vyskytl pouze v 71, tj. v 19, 7% vyučovacích hodin. Z metod praktických prací bylo nejčastěji zastoupeno pozorování počasí (ve 29, 7%), pozorování na vycházce (v 15%), pozorování v koutku přírody (9, 5% hodin) a pozorování přinesených přírodnin (v 6, 9% hodin). Ostatní metody praktických prací jsme zaznamenali jen v malém počtu sledovaných hodin (šlo o tvoření kolekcí přírodnin, práci se stavebnicemi, orientaci v terénu, práci v koutku přírody).

Praktická činnost žáků a přímé pozorování jsou v současné době nahrazovány ve velké míře didaktickou technikou. Regionální prvky byly zařazeny do výuky v 51, 9% sledovaných hodin, častěji na školách venkovských. Hlavním nedostatkem však bylo, že se o obci a okolí školy často pouze hovořilo ve třídě, aniž by se šlo do terénu. Mnohé učivo, které se probíralo, nebylo spojováno s konkrétní situací v okolí školy. Ve výuce chybělo systematicky prováděné mravní hodnocení vztahu člověka k okolnímu přírodnímu a společenskému prostředí i k sobě samému.

Výsledky řízeného rozhovoru s učiteli můžeme shrnout následovně. K obsahové stránce předmětu prvouka podstatnější připomínky nebyly. Učitelé nejsou spokojeni s vybaveností škol pomůckami a materiály pro výuku. Po stažení zastaralých učebnic nemají na školách mnohde nové učebnice prvouky a vlastivědy. V důsledku toho zdůrazňovali učitelé velkou časovou náročnost přípravy na výuku. Na otázku, co by přispělo ke zlepšení přípravy budoucích učitelů, uvedlo 79, 8% dotázaných učitelů, že více praxe, více odučených hodin prvouky i ostatních předmětů.

Z výsledků výzkumu je zřejmé, že zkvalitnit úroveň výuky prvouky na 1. stupni ZŠ je možno hlavně tím, že věnujeme větší pozornost přípravě budoucích učitelů na jejich povolání. Vyjdeme-li z rozboru učiva předmětu a připomínek učitelů, můžeme vymezit konkrétní oblasti, na které se musíme zaměřit při přípravě studentů na fakultě.

- Živá příroda (botanika, zoologie, biologie člověka).
- Neživá příroda (mineralogie, fyzika, chemie, astronomie).
- Zeměpis (se zaměřením na naši republiku).
- Dějepis a občanská nauka (správa státu a obcí, stručné dějiny našeho státu, významné kulturní a historické památky, historický pohled na veškeré probírané učivo).

U všech vymezených okruhů je samozřejmě třeba vycházet z učiva, které tvoří obsah prvouky v 1.-3. ročníku základní školy. Dále nesmíme zapomenout ani na ostatní oblasti přípravy učitelů, jako jsou:

- regionální příprava (zpracování regionu svého bydliště),
- praktické dovednosti (práce s pomůckami a přístroji, dovednosti nutné pro zkoumání dějů a objektů, práce s atlasy rostlin a živočichů, zhotovování statických i dynamických nákrešů, orientace v terénu, pěstitelské dovednosti),
- metodická příprava (metody, formy a prostředky vyučování v prvouce, studium osnov, metodických příruček, odborných časopisů, kartotéka didaktických her, motivačních textů i odborné literatury z oblasti problematiky prvouky, praktické zkušenosti z organizace vyučování formou hospitací na školách i samostatných vyučovacích pokusů jak v rámci didaktiky prvouky, tak i praxe),
- systematické rozvíjení osobnostní složky studentů (rozvoj oblasti jednotlivých složek výchovy, formování žádoucích morálních vlastností, postojů, zájmů, životních zásad a ideálů, smyslu pro povinnost, dobro, krásu, spravedlnost, sociální citění a jednání, utváření ekologického myšlení a jednání, rozvoj tvořivosti a samostatnosti apod.).

Z šíře uvedených okruhů je vidět, že nároky kladené na učitele počáteční školy jsou velké. Při stávajícím počtu vyučovacích hodin věnovaných didaktice prvouky a velkém počtu studentů není možné, aby v rámci didaktiky prvouky získali všichni dostatečné množství praktických zkušeností s přímou prací se žáky na školách. Důležitou roli zde musí sehrát dobře organizovaná souvislá praxe, na kterou musí navázat neméně kvalitní uvádění učitelů do praxe během prvních dvou let jejich působení na školách. Tato otázka však již patří do okruhu problematiky dalšího vzdělávání a sebevzdělávání pedagogických pracovníků.

- [1] Blížkovský, B. : Problémy reformy základního školství. Komenský, 114, 1990, č.9, s.517–520.
- [2] Blížkovský, B. : Demokracie, odbornost, výchova. Pedagogická revue, XLIII, 1991, č.8, s.561–568.
- [3] Cipro, M. : Mravní výchova v humanistickém duchu. Pedagogická revue, XLIII, 1991, č.5, s. 368–376
- [4] Čapková, D. : Některé principy humanizace v učebnicích J. A. Komenského. Pedagogická revue, XLIV, 1992, č.1, s. 4–14.

Působení výchovného poradce na základní škole

Vladimíra Neužilová

Funkce výchovného poradce na škole není nová. V minulosti těžiště práce spočívalo v přípravě žáka na jeho budoucí povolání. Důraz se kladl zvláště na výběr oborů hornických, na výchovu vojenských odborníků.

Oblast druhá — sledování poruch žáků ve výchově a obtíže ve výuce byla úkolem druhořadým. V současné době je sice důležité formovat profesionální zájem žáků, ale vzhledem k tomu, že poptávka z různých oborů o jednotlivé profese se rok co rok různí, je nutné tento úkol pojímat obecněji.

Těžištěm práce výchovného poradce v dnešní škole je pomoc žákům problémovým. To znamená, že je nutná spolupráce s třídními učiteli na prvním stupni i s rodiči, aby byli včas podchyceni žáci s nejčastějšími vývojovými poruchami jako je dyslexie, dysgrafie, dysortografie, aby se naučili i se svou poruchou zvládnout učivo. Pokud tyto poruchy nejsou objeveny včas, v prvních ročních školní docházky, na druhém stupni tito žáci nezvládají učivo zvláště v jazycích a v předmětech naukových.

Mnozí žáci na ZŠ mají také špatnou výslovnost. Vady měly být odstraněny do počátku školní docházky. Mnohé ale upraveny nejsou a doprovázejí